

شناخت معماری بازار کرمانشاه

کوروش مومنی^۱، پریا سلطانی^۲

۱- استادیار گروه معماری دانشگاه صنعتی جندی شاپور دزفول

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری دانشگاه صنعتی جندی شاپور دزفول

آدرس پست الکترونیکی: K_momeni@jsu.ac.ir

نام ارائه دهنده: کوروش مومنی

خلاصه

حاصل قرن‌ها تجربه پیشینیان و بزرگان هنر ایران زمین، یادگارهایی است که امروزه آن را با عنوان معماری اسلامی ایران یاد می‌نماییم. بازار سنتی ایرانی یکی از مهمترین و زیباترین نمادهای این معماری است که نه تنها کانون هدایت اقتصادی به شمار میرود بلکه ویژگی های خاص معماری و کالبدی، آنها را تبدیل به دنیایی از فعالیت ها و اتفاقات شهری، تعاملات اجتماعی و فرهنگی نمود و به همین دلیل است که شهرهای اسلامی بوسیله ی بازار از کلیه ی شهرهای ادوار مختلف تاریخی بازشناخته میشوند. در این مقاله با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و با ابزار اسنادی و مطالعات کتابخانه ای به بررسی عنصر بازار به طور کلی و معرفی بازار کرمانشاه به طور خاص و همچنین با استفاده از مطالعات میدانی به بررسی ویژگی های معماری بازار کرمانشاه، وضع موجود و آسیب های وارده بر آن پرداخته ایم.

کلمات کلیدی: بازار، معماری بازار، بازار اسلامی - ایرانی، شهر کرمانشاه، بازار کرمانشاه.

۱. مقدمه

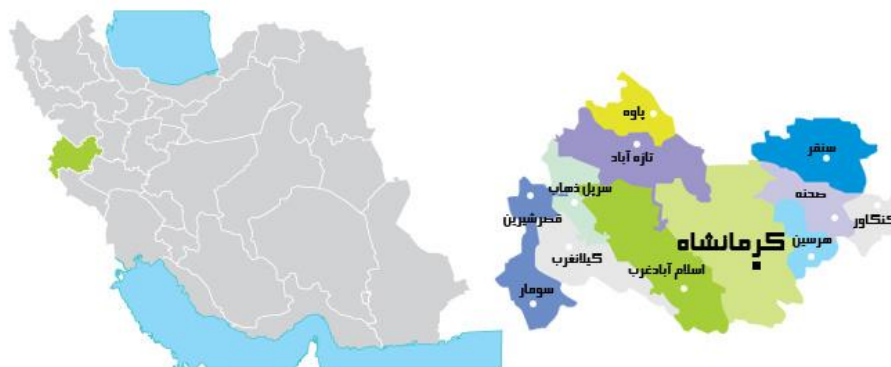
شکوه معماری ایران جلوه ای از عظمت تاریخی و دینداری است. می توان گفت ایرانیان با حرمت نهادن به معنویت و دوری از مادی گرایی و اعتقاد به تعالیم مذهبی، در طول تاریخ، به ویژه در دوره اسلامی و با تلاش و همت استاد کاران، معماران، هنرمندان، افراد خیر و گاه شاهان و حکمران هایی که خواهان معنویت و خداپرستی بوده اند، یادگارهای با شکوه در معماری به جای گذاشته اند. هنر معماری ایران در طول تاریخ از تداوم کم نظیری بر خوردار بوده است. این هنر بیان کننده نحوه اندیشه، جهان بینی، باورها و اعتقادات مذهبی و سنت های مردمی این سرزمین است. نگاهی کوتاه به توسعه و تکامل این مجموعه از دیدگاه های مختلف نشان می دهد که معماران از ایجاد این مجموعه عظیم و با شکوه بجزء هدف های ساده نظیر حل مشکل و مصون بودن از سرما و گرما به مسائل دیگر چون تقسیم فضاها و اساس نیازمندی های گوناگون روحی و جسمی توجه فراوان داشته اند و با توجه به موقعیت اقلیمی و جغرافیایی در ابداعات و نوع آوری راه ترقی را پیموده اند. در کنار مجموعه که مردم در طول روز با مادیات سرو کار دارند بانیان، در بین انواع بناها با توجه به مبداء یگانه و آفریدگار جهان در ایجاد مساجد که توجه را به سوی عالم بالا و وحدانیت معطوف می دارد سعی و کوشش فراوان به خرج داده اند. در گذشته بناهای مهمی نظیر مسجد جامع، مدرسه، کاروانسرا در مجاورت بازار و بافت مسکونی شهر نیز در اطراف آنها قرار میگرفت. بازار به عنوان یک فضای شهری و سایر عناصر وابسته و تاسیساتش مجموعه ای را که در واقع ستون فقرات شهر بود، تشکیل می داد. بازار قلب شهر و مهمترین بخش شالوده ی فضایی شهر است و به این دلیل است که به گونه ای تنگاتنگ به بافت شهری پیوسته است.

جدول (۱) - مقایسه ی وضعیت بازار در گذشته و دوره ی معاصر

بازار در دوره ی معاصر	بازار در شهرهای ایرانی قبل از سرمایه داری
رشد سریع شهرها، پیدایش خودرو، اهمیت دسترسی سریع و آسان، نظام تفکیک زمین، تغییر شیوه ی تولید و مصرف شهروندان و عواملی از این دسته باعث تحول در ساختار و رکود بسیاری از بازارها گردید.	معمولاً سایر عناصر شهری در ارتباطی تنگاتنگ و منسجم با بازار سازمان یافته اند که نقشی بسیار تعیین کننده ی کالبدی، اقتصادی، اجتماعی و مذهبی داشته است.

۲. مطالعات تاریخی، (پیشینه تاریخی شهر کرمانشاه)

شهر کرمانشاه یکی از هفت کلانشهر ایران (تهران، اصفهان، مشهد، تبریز، شیراز، کرمانشاه و اهواز) در غرب کشور ایران و به عنوان مرکز استان کرمانشاه و ۴/۴۷ طول شرقی و ۱۸/۳۴ عرض شمالی در یک دشت ناودیسی به وسعت تقریبی ۲۱۰۰ کیلومتر مربع و ارتفاع متوسط ۱۳۵۰ متر از سطح دریا قرار گرفته است. این شهرستان از چهار بخش: مرکزی، فیروزآباد، ماهیدشت و کوزران تشکیل شده است.

شکل (۱) - موقعیت شهر کرمانشاه در نقشه ایران و موقعیت شهرستان کرمانشاه

کرمانشاه یکی از شهرهای باستانی ایران است و گفته میشود که آنرا طهمورث دیوبند، پادشاه افسانه ای پیشدادیان ساخته است و برخی نیز بنای آن را به بهرام پادشاه ساسانی نسبت داده اند. کرمانشاه در زمان قباد اول و انوشیروان ساسانی در اوج عظمت بود و در حمله ی عربها آسیب فراوان دید. همزمان با حمله افغان و سقوط اصفهان، کرمانشاهان نیز با تجاوز عثمانی ها مواجه گردید و بار دیگر رو به خرابی نهاد. در زمان حکومت زندیه خوانین زنگنه و اهالی کرمانشاه نخست حکومت کریم خان را نپذیرفتند به همین جهت کرمانشاه مدتی با محاصره و خرابی مواجه گردید. در دوره قاجاریه کرمانشاه اعتبار و اهمیت زیادی پیدا کرد. فتحعلیشاه در سال ۱۲۲۱ ه. ق یکی از پسران خود به نام محمد علی میرزای دولتشاه را با سمت سرحداری عراقین به این شغل منصوب کرد و ایالت خوزستان را نیز ضمیمه قلمرو او کرد و در حقیقت در این زمان کرمانشاه به یک پایگاه نظامی مجهز علیه دولت عثمانی تبدیل شد.

شهر کرمانشاه از شمال به کوه فرخشاد، از شمال باختری به کوه طاقبستان و از جنوب به سفید کوه ختم می شود و یکی از شاهراه های ارتباطی خاور و باختر و کهن ترین راه گذر از ایران به میان رودان است. با توجه به نظریات هواشناسان و بر اساس آمارهای جوی ثبت شده سالیانه و تجربیات محلی، استان کرمانشاه دارای آب و هوای گرمسیری است. سایر نقاط استان از نظر آب و هوا تحت تأثیر عوامل اصلی و فرعی دیگری می باشد که اوضاع اقلیمی این ناحیه را به وجود می آورد از جمله عوامل اصلی عبارتند از اول ورود و عبور جریان مدیترانه ای که عامل بارندگی در استان کرمانشاه می باشد. دوم ارتفاعات این استان که در مقابل جریان های مرطوب غربی قرار گرفته و معمولاً دامنه های این کوهستان ها خصوصاً دامنه های روبه غرب دارای رطوبت بیشتر و دامنه های روبه شرق خشک تر و دارای نزولات جوی کمتر است. مقدار بارندگی در مناطق مختلف بر حسب ارتفاع، تفاوت هایی دارد. چنانکه دشت های محصور داخلی و برخی از جلگه ها دارای بارندگی کمتر و در مناطق مرتفع معمولاً دارای بارندگی بیشتر می باشد. سرما معمولاً از آذر ماه آغاز و تا اسفند ماه ادامه می یابد. در مناطق کوهستانی برف چندین ماه از سال در ارتفاعات می ماند و درجه حرارت تا ۱۵- درجه سانتیگراد پائین می آید. فصل زمستان در این مناطق طولانی است که با بهاری کوتاه به تابستان متصل می شود. شهر کرمانشاه دارای اقلیم نیمه خشک و

سرد و به لحاظ توپوگرافی در منطقه ی دشتی - کوهپایه ای قرار گرفته است. پوشش گیاهی این شهر استپی و مرتعی با پوشش درختی پراکنده در ارتفاعات میباید.

۱-۲. ریشه نام کرمانشاه

نام کرمانشاه از دوره ی ساسانیان بر این شهر گذاشته شد. در دوران اسلامی این شهر را (قره میسین) میخوانده اند. در یک مکتوب نام کرمانشاه را نخست لقب بهرام کرمانشاه (بهرام چهارم) نوشته اند از این رو که پیش از شاهی فرمانروای کرمان بوده است. پس از پادشاهی او به افتخارش نام این شهر را کرمانشاه گذاشتند. در کتب قدیم که به زبان کردی است شهر کرمانشاه را {مای} - {ماد} گفته اند. دمتر میر جلال الدین کزازی، پژوهشگر، با این استدلال که « پادشاهان ساسانی در هر مکانی که مشغول حکومت بوده اند، بنایی یه یادگار گذاشته اند، حال آنکه در کرمانشاه چنین بنایی وجود ندارد» نوشته ی این مکتوب را رد میکند. از این رو بسیاری بر این عقیده اند که این واژه احتمالاً از همان واژه ی کرمانج مشتق گردیده است. هنوز در بسیاری از مناطق این استان، کرمانشاه را «کرماشان» میخوانند. به احتمال زیاد ریشه ی نام کرمانشاه، کرمانج، کرمانجان و کرماشان است. در سالهای نخست بعد از انقلاب ۵۷ نام این شهر را باختران گذاشتند تا اینکه بعد از اعتراض مردم استان دوباره نام پیشین و تاریخی کرمانشاه (کرماشان) را به آن بازگرداندند. واژه ی کرمانشاه از زمان قاجار در مکاتبات دیوانی عنوان شده است. (www.artkermanshah.ir)

۲-۲. آثار تاریخی شهر کرمانشاه

سنگ نبشته بیستون یا کتیبه بیستون، از آثار دوره ی هخامنشیان واقع در سی کیلومتری شهر کرمانشاه در دامنه کوه بیستون است. جاذبه های تاریخی قبل از اسلام بیشتر مربوط به دوران ساسانیان است که از شناخته شده ترین آنها طاق بستان است که به گونه ای به نماد شهر کرمانشاه تبدیل شده است. بیشتر بناهای تاریخی این شهر در بعد از اسلام مربوط به دوران قاجاریه می باشد. این بناها اغلب در محله ی فیض، محله ی قدیمی شهر و در نزدیکی بازار کرمانشاه قرار گرفته اند که شامل تکیه ی معاون الملک، مسجد عمادالدوله، مسجد جامع کرمانشاه، مسجد جامع شافعی، تکیه ی بیگلریگی، مسجد حاج شهباز خان، مسجد شاهزاده، مسجد دولتشاه، خانه ی خواجه باروخ و غیره می شوند. از جمله آثار تاریخی دیگر شهر غار قوری قلعه، پل کهنه، قلعه کهنه، مدرسه کزازی، کاروانسرای فیض آباد، کلیسای آرامنه، خانقاه خوانسار، خانه ی کنجوری و ... است.

۳. بازارهای ایران

۱-۳. ریشه نام کرمانشاه

برای هر بازار یا عناصر مهم و اصلی آن مانند راسته های اصلی یک نام وجود داشت که آن بازار به آن نام خوانده می شد. روش های نامگذاری به صورتهای زیر بود:

- به نام مکان یا فضای معماری مهمی که در کنار آنها وجود داشت، می نامیدند مانند بازار مسجد.
- با توجه به وطن بازرگانها یا پیشه وران شاغل در آن نامیده می شد مثل: بازار تبریزی ها در یزد.
- با توجه به کالاهایی که در آن عرضه می شد، همانند بازار مسگرها.
- زمان تشکیل بازارهای ادواری نیز در نامگذاری آنها غالباً اهمیت داشته است همانند جمعه بازار.

۱-۳. انواع بازارها

بازارها بر اساس کارکرد و زمان تشکیلشان به نام های گوناگون تقسیم میشوند:

جدول (۲)-انواع بازار بر اساس کارکرد و زمان تشکیل (منبع: نگارندگان)

تقسیم بندی با توجه به کارکرد	تقسیم بندی بر اساس زمان	توضیحات
بازار های شهری	بازارهای دائمی	بازار های دائمی بازاریایی بودند که به صورت ثابت و در طول سال تشکیل می شدند.
بازارهای روستایی	بازارهای ادواری	بعضی از بازارها به صورت ادواری یا دوره ای تشکیل می شدند. هفته بازارها نوعی بسیار مهم از بازارهای ادواری بودند.
بازارهای منطقه ای	بازارهای کوتاه مدت	برخی از بازارها به مناسبت نوع محصولاتی که در آن عرضه می شد در مدت کوتاهی از روز تشکیل می شد.
بازارهای بین راهی		

۴. بازار کرمانشاه

استان کرمانشاه از دیر باز در زندگی اقتصادی و اجتماعی ساکنان غرب کشور نقش اساسی داشته است. کرمانشاه از گذشته های دور ناحیه تجارتي مهمی در مسیر شبکه بازرگانی زمینی به شمار می آمد، که کالاهای تجارتي چین و آسیای جنوب شرقی از طریق کرمانشاه به مقصد بازارهای خاورمیانه صادر می شد. همچنین تمامی صادرات و واردات از ایران به عراق و برعکس از طریق کرمانشاه انجام می شده است. بازار کرمانشاه در مسیر راه مهم بازرگانی که از شهر می گذشته، شکل گرفته و دروازه ی ورودی شهر پل سید جمعه را به دروازه خروجی شهر چغا سرخ پیوند داده است و در مسیر طولانی خود هر جا که پهنه ی همواری بوده خود را گسترش داده و شاخه های خویش را به درون بافت پیش رانده است. بازار در شهر قدیم به صورت قطره ای که بیشترین امکان تماس به بافت و محلات شهر را فراهم می آورد گسترش شده است.

جدول (۳) - اطلاعات و ویژگی های معماری بازار کرمانشاه

ویژگی	بازار کرمانشاه
دوره ساخت بازار	دوره قاجار
ویژگی کلی بازار	شکل گیری ارگانیک بازار
مکتب معماری	بیشتر سبک اصفهانی دارد
سازه بنا	طاق و تویزه
ویژگی خاص بازار	دو طبقه بودن بازار، طبقه ی بالا بیشتر تجارت خانه است

۴-۱. موقعیت مکانی بازار کرمانشاه

موقعیت مکانی بازار کرمانشاه و عناصر وابسته به آن از لحاظ موقعیت مکانی بازار در جهت شرقی - غربی در میان شهر گسترش یافته است. این بازار محور اصلی راه تهران به بغداد (راه کربلا) و به عنوان یک مرکز مهم تجاری تا زمان گسترش شهر کرمانشاه و ساخت خیابانها مطرح بوده است. مرکز آن در میدان توپخانه (سبزه میدان کنونی) در قسمت مرکز شهر بوده است بازار شرقی - غربی از هنگامی که برخی راههای آن توسط خیابان هایی که ارتباط با دیگر مبادین ورودی و خروجی شهر بود قطع گردید و به بازارهای گسسته تبدیل گردید.

شکل (۲) - نقشه شهر کرمانشاه

شکل (۳) - نقشه موقعیت بازار در شهر کرمانشاه

شکل (۴) - نقشه فضاهای مختلف بازار کرمانشاه

۴-۱. سیر تاریخی بازار کرمانشاه

الف - بازار در دوره قاجار

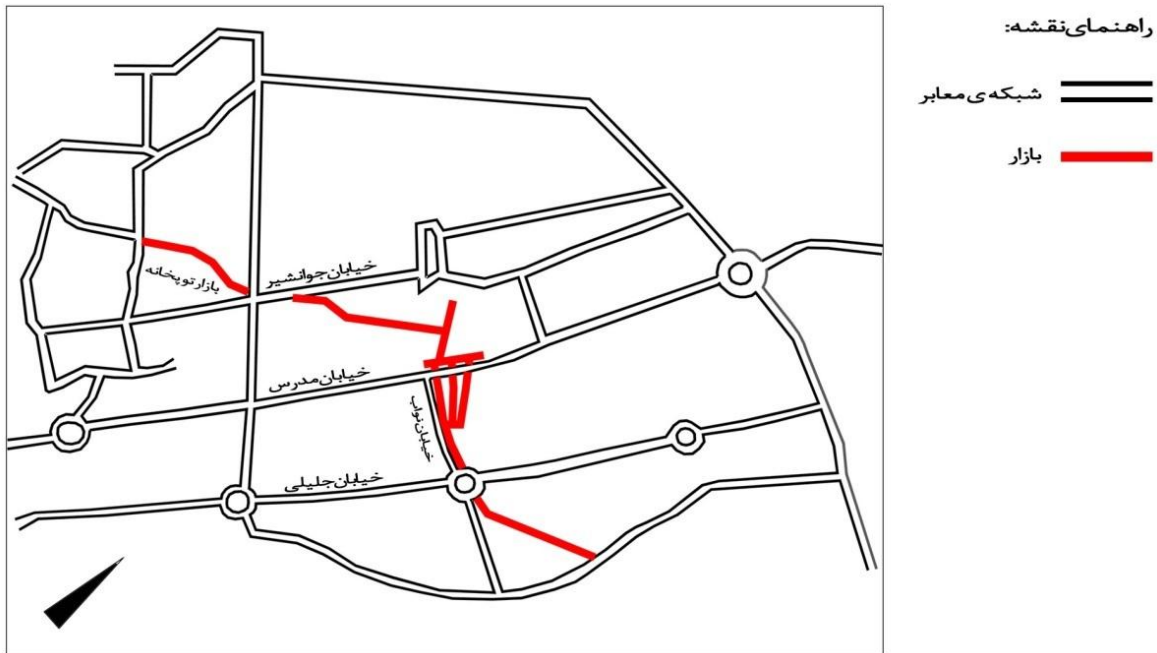
بازار بزرگ کرمانشاه از اوایل دوره قاجاریه و در زمان سلطنت فتحعلیشاه برجای مانده است. فتحعلیشاه فرزند ارشدش محمدعلی میرزای دولتشاه را در سال ۱۲۲۱ ه.ق به عنوان فرمانروای ایالت کرمانشاه منصوب کرد. او همچنین ساخت بازار اولیه را در کنار رودخانه آبشوران آغاز نمود. پس از گسترش شهر، بازار از رودخانه گذشته و در مسیر راه بازرگانی که از شهر می گذشته راه خود را بر زمین ناهموار پیدا کرده و در این مسیر دراز هرجا پهنه همواری بوده گسترده شده و هرجا شیب زمین ممکن می داشته شاخه های خود را به درون بافت پیش رانده است و پس از گسترش شهر این بازار بوده که شهر را شکل داده است. این بازار از دروازه پل سیدجمعه آغاز شده و به دروازه چقاسرخ ختم شده است.

پس از محمدعلی میرزای دولتشاه فرزند ایشان امامقلی میرزا عمادالدوله به عنوان فرمانروای کرمانشاه منصوب گردید. امامقلی میرزا با توجه به تخریب تعدادی از رویدادهای احداث شده در زمان فرمانروایی دولتشاه به ادامه فعالیت های عمرانی در شهر اقدام نمود. ساخت بناهای فرهنگی _ مذهبی همچون مسجد عمادالدوله و تجاری مانند سرای عمادالدوله و قیصریه و همچنین ساخت چندین عمارت باارزش از جمله کاخ عمادیه، کاخ مسعودیه و همچنین توسعه بازار با ایجاد چندین سرا و احداث چهارسوق از جمله این فعالیت ها هستند. چهارسوق در تقاطع بین راسته بازار مسگرها و راسته بازار زرگرها به بازار بزرگ مرکزیت بخشید و بازار کرمانشاه رونق دوباره خود را باز یافت. در دوره قاجار با قرارگیری گمرک غرب در کرمانشاه امتیاز ویژه ای به لحاظ مالی، اقتصادی، اعتباری و ... به شهر اعطا شد و بازار کرمانشاه توانست خود را مطرح نماید و نقش عمده ای در تجارت کشور برعهده گیرد.

ب- بازار در دوره پهلوی (دوره انحطاط بازار)

با آمدن وسایل نقلیه ی موتوری به شهر کرمانشاه به منظور دسترسی به درون محلات فیض آباد و برزه دماغ و چنانی، نقشه خیابان مدرس (سپه) در سال ۱۳۱۲ تهیه و عملیات اجرایی آن آغاز گردید. با احداث خیابان مدرس بازار به دو پاره شرقی و غربی تقسیم شد. با از بین بردن این فضای شهری شاخه های اصلی بازار را قطع کرده و با ایجاد واحدهای تجاری در دو طبقه و جداره سازی شهری این خیابان به یکی از اصلی ترین محورهای بافت کرمانشاه تبدیل گردید. جذابیت مغازه های تجاری ساخته شده در بدنه خیابان مدرس موجب رونق این مغازه ها و کم رونق شدن واحدهای بازار گردید و بسیاری از بازاریان صاحب نفوذ به سمت واحدهای تجاری بر خیابان مدرس کشیده شدند.

پس از احداث خیابان مدرس خیابان جلیلی برزه دماغ از شمال به جنوب احداث شد. که پاره شرقی بازار به دو بخش تقسیم شده و راسته بازار چال حسن خان در سمت راست و راسته های آهنگرها، بنکدارها، صندوق سازها، بزازخانه کهنه و نو و بازار کلیمی ها در سمت چپ این خیابان قرار گرفتند. احداث خیابان جوانشیر در ضلع غربی خیابان مدرس بازار توپخانه را از راسته بازار علاءفخانه جدا نمود. با تغییراتی که در بازار بزرگ کرمانشاه بوجود آمد بسیاری از اصناف از جمله مسگری، سفیدگری، سراجی، صندوق سازی، گیوه کشی، نعل سازی، رنگرزی، صرافی و ... برای همیشه به بوته فراموشی سپرده شد. با رکود حوزه بازار، فعالیتها به راسته های اصلی محدود شد و در نتیجه ی عدم حضور بازاریان و شهروندان بسیاری از سراها صرفاً تحت عنوان انبار مورد استفاده قرار گرفت و تعدادی از سراها به دلیل رها شدن و متروکه ماندن پس از مدت کوتاهی به فضاهای مخروبه در بازار بزرگ تبدیل گردید

شکل (۵) - تقسیم شدن بازار بعد از تاسیس خیابان مدرس

جدول (۳) - عناصر و فضا‌های بازار کرمانشاه

نام فضا	توضیحات	مصادیق آن در بازار
راسته	هر بازار بزرگ دارای حداقل یک راسته اصلی و چندین راسته فرعی است که آن را دالان هم می‌نامند. گاهی این راسته‌ها به وسیله دو در از هم جدا می‌شوند. بازار صندوق سازها و بزازخانه به وسیله دو در از هم جدا شده‌اند. راسته اصلی بازار کرمانشاه از دروازه چقا سرخ تا دروازه پل سیدجمعه ادامه دارد. راسته‌های بازار کرمانشاه براساس حرفه بازرگانی و صنعتگری، شهر، مذهب بازرگانان و کارکرد به اسامی مختلف نام‌گذاری می‌شدند.	<p>- بازار علافخانه: پس از بازار ترکها</p> <p>- بازار ترکها: پس از راسته بازار سراجها</p> <p>- بازار کلیمی‌ها: در محور موازی بازار بزازخانه</p> <p>- بازار چال حسن خان: مجاور دروازه اصفهان و دروازه پل سیدجمعه، انتهای جبهه شرقی بازار بزرگ</p> <p>- بازار توپخانه: مجاور دروازه چقاسرخ، در انتهای جبهه غربی بازار بزرگ</p> <p>- بازار حوری آباد: در ضلع غربی خیابان مدرس، انتهای بازار زرگرها</p> <p>- بازار کلوچه پزها: در ضلع غربی خیابان مدرس، مقابل بازار بزازها</p> <p>- بازار حلبی سازها: در ضلع غربی خیابان مدرس، موازی بازار کلوچه پزها</p> <p>- بازار صحاف‌ها: ضلع شمالی چهارسوق</p> <p>- بازار مسگرها: ضلع غربی چهارسوق.</p> <p>- بازار سراجها: منشعب از بازار مسگرها</p> <p>بازار بزازها: در ضلع غربی خیابان مدرس، در امتداد بازار صندوق سازها</p> <p>- بازار صندوق سازها: در ضلع غربی خیابان مدرس، در انتهای بازار بنکدارها</p> <p>- بازار بنکدارها: در ضلع شرقی خیابان جلیلی پس از بازار آهنگرها</p> <p>- بازار آهنگرها: در ضلع شرقی خیابان جلیلی قبل از بازار بنکدارها</p> <p>- بازار زرگرها: در ضلع غربی خیابان مدرس</p>
دالان	دالان یک فضای ارتباطی است که غالباً نقش رابط بین فضای بیرونی با فضای درونی بنا را دارد و معمولاً به صورت کوچه یا راسته ای کوچک و فرعی است که از یک سو به راسته ای دیگر و از سوی دیگر به یک سرا یا کاروانسرا مربوط می‌شود.	دالان و کیل الدوله در بازار کرمانشاه از یک سو به راسته بازار سراجها و از سوی دیگر به سرای و کیل الدوله مربوط است.
حجره یا دکان	ساده ترین و کوچکترین عنصر فضای بازار است. دکان بر اساس لغت نامه دهخدا مکانی است که در آن بساط گسترده و به معرض خرید و فروش گذاشته می‌شود. حجره نیز به معنی همان دکان، مغازه و یا غرفه است.	حجره های واقع در بازار کرمانشاه در طبقه همکف نقش یک دکان را داشتند که در آنها کالا عرضه می‌شد، در حالیکه حجره های طبقه فوقانی بیشتر به عنوان دفتر کار یا فضای اداری تجارخانه مورد بهره برداری قرار می‌گرفت و در زیر حجره هایی که از سطح معبر بالاتر بودند انبار می‌ساختند.
قهوه خانه	قهوه خانه‌ها از فضا‌های جمعی هر بازار و بازارچه بوده و هستند اگرچه امروزه اهمیت قدیم خود را ندارند ولی هنوز محل تجمع اجتناب ناپذیر بازاریها هستند.	
چهارسو (چهارسوق)	محل تقاطع دو راستای اصلی و مهم بازار را چهارسو (چهار سوق) مینامیدند.	در محل تقاطع راسته های بازار مسگرها، سراجها، صحاف ها و زرگرها در بازار کرمانشاه چهارسوقی ایجاد شده که گنبد آن دارای ظرافت و تزیینات داخلی زیادی است.
قیصریه	در ایران به فضایی قیصریه گفته می‌شد که از لحاظ خصوصیات معماری به یک راسته فرعی، دالان یا تیمچه و در مواردی معدود به یک سرا شبیه بود. اما از لحاظ کارکردی به عرضه ی کالاهای لوکس و گرانبها اختصاص داشت.	در راسته بازار صندوق سازها، قیصریه عمادالدوله ساخته شده که محل کار صنعتگران و پیشه وران ظریف کار مانند بزازان، علاقه بندان، سوزن دوزان، گوهریان و مشاغلی از این دست که نیاز به ظریف کاری دارد بوده است.
تیمچه	تیمچه کاروانسرا یا سرای کوچک سرپوشیده ای است که فضای بسیار مناسبی برای عرضه کالاهای گرانبها مانند فرش می‌باشد.	تیمچه سیداسماعیل واقع در راسته بازار علافخانه یکی از تیمچه های بازار کرمانشاه می‌باشد.

<p>سراهای بازار کرمانشاه: ۱. حاج محمد تقی ۲. حاج خلیل عسگری ۳. حکیم الدوله ۴. سرای نو (بزرگ و کوچک) ۵. حاج قنبری ۶. وکیل الدوله ۷. اصفهانی ها ۸. عمادالدوله ۹. سنگ تراشها ۱۰. ملا قاسم ۱۱. رنگرزا ۱۲. فراشباشی</p>	<p>کاروانسراهای بازار کرمانشاه: ۱. قاسم کاشانی ۲. ماهی طلا ۳. ناصرخان ۴. عالم شکن ۵. گمرک ۶. آقا ۷. ترخان ۸. بهمن رشیدی</p>	<p>کاروانسراها را میتوان مهمترین عنصر معماری طراحی شده در بازارها و تقریباً همانند پاساژ امروزی دانست. این عنصر را میتوان از مهمترین فضاهای معماری طراحی شده در بازار کرمانشاه دانست که دسترسی به آن از طریق راسته های اصلی می باشد. علل پیدایش آن محدود بودن طول راسته بازارها و تعدد کاروانسراها در این شهر می باشد.</p>	<p>سرا و کاروانسرا (خان)</p>
-	-	<p>به محوطه بزرگی در پشت کاروانسراها یا سراها که در حقیقت محل انبار اجناسی که به وسیله چهارپایان یا گاری یا چرخ حمل می شود و نباید وارد بازار شود اطلاق می شود. این اجناس بعد از تخلیه در این خانبارها از طریق راسته ها به محل مورد نظر منتقل می شدند.</p>	<p>خانبار</p>
<p>میدان سربازخانه شهری، سبزه میدان و علافخانه میدان هایی در محدوده بازار بودند که در جریان توسعه شهر تخریب شدند.</p>		<p>در داخل و یا در کنار و امتداد بازارهای مهم یک میدان شهری وجود داشت که در آنها بازارهای روز و ادواری برپا می شد. این میدان ها علاوه بر دادوستد در ابعاد گوناگون فرهنگی، مذهبی، سیاسی و ورزشی مورد استفاده قرار می گرفت.</p>	<p>میدان</p>
<p>بازارچه جلوخان در ضلع غربی خیابان مدرس در محله فیض آباد یکی از این بازارچه ها است.</p>		<p>از فضاهای داخل بازار به شمار نمی آیند و بازارهای کوچکی هستند با چندین دکان در دو سوی یک معبر که با سقفی پوشیده و به صورت بازار محلی کوچک برای تامین نیازهای روزمره اهالی محل احداث شده است.</p>	<p>بازارچه</p>
<p>گذر چنانی را در کرمانشاه می توان نام برد.</p>		<p>بازارچه های بدون سقف را گذر می گفتند که دارای دکانهای کمتر و با فعالیت محدودتر بوده است.</p>	<p>گذر</p>
<p>مساجدی که در بازار کرمانشاه قرار گرفته عبارتند از: ۱- عماد الدوله، ۲ شافعی، ۳- هاشمی، ۴- گیوه کش ها، ۵- فیض مهدوی. ۶- مسجد جامع</p>		<p>به تناسب بزرگی و کوچکی بازار مساجدی در راسته اصلی ساخته می شد.</p>	<p>مساجد و تکایا</p>
<p>حمام حاج شهبازخان: مرحوم حاج شهباز خان قبلاً هم از زمان محمد شاه قاجار علاوه بر اینکه رئیس ایل خود بود سمت سرگردی فوج کلهر را هم داشت. حاج شهباز خان پس از علی میرزا تا سالها همچنان در صحنه سیاست باقی بود. آن مرحوم و دیگر رجال آن عهد در جهت خواسته های دولت شاه که عمران و آبادانی و احداث ابنیه یکی از مهمترین خواسته ها بود اقدام نمودند حاج شهبازخان در سال ۱۳۲۲ ه. ق مسجدی بنام خود بنا نهاد اما در مورد ساخت حمام که یکی از عناصر و اجزای تشکیل دهنده بازار کرمانشاه بود که همزمان با شکل گیری بازار با فاصله کوتاهی توسط مرحوم حاج شهباز خان کلهر به همراه مسجد و چند بنای عام المنفعه دیگر احداث گردید.</p>		<p>از دیگر عناصر خدماتی به بازار حمام می باشد که در کنار بازار شکل گرفته است.</p>	<p>حمام</p>
<p>۱- میدان مدرس ۲- میدان سربازخانه ۳- بازار علافخانه بازار علافخانه بلندترین نقطه طرح ورودی بازار زرگرها پایین ترین نقطه طرح می باشد.</p>		-	<p>ورودیها</p>

۲-۴. تزئینات

عمده تزئینات بکار رفته در بنا تزئینات آجری میباشد که در نماها به کار رفته است البته تزئینات آجری نمای بانک شاهی بیشتر جلب توجه میکند. همچنین در اجر چینی پوشش راهرو ها تزئینات به روش معقلی سازی به کار رفته است که به صورت اشکال لوزی و شکلهای هندسی دیگری وجود دارد.

۳-۴. طاق ها و تویزه ها

نوع طاق و قوس های آنها عبارت اند از طاق های پنج وهفت کند در دهانه های اصلی محور عبوری بازار و قوس های چهاربخشی یا پنج وهفت خفته در دهنه ورودی مغازه ها که بیشتر جنبه ورودی مغازه ها را شامل می گردد. پوشش سقف مغازه ها و دکان های بازار معمولاً از جنس تیرچوبی می باشد براساس حدسیات مشاور و بررسی های میدان می توان گفت که سقف بخش اعظمی از مغازه ها بازار در دوران اخیر مورد بازسازی به وسیله تیرهای چوبی قرار گرفته و به سقف تخت تبدیل گشته است. علیرغم نکات گفته شده همچنان می توان در سراسر طول بازار مغازه هایی را یافت که دارای سقف گنبدی و طاق و تویزه می باشند و به اصطلاح بخش سقف آنها به شکل اصیل و دست نخورده باقی مانده است.

شکل (۷) - پوشش سقف بازار

شکل (۶) - پوشش سقف بازار

۵. آسیب شناسی بازار کرمانشاه

۱-۵. عوامل موثر در تخریب مجموعه بازار کرمانشاه

این عوامل به چهار دسته ی عوامل طبیعی، عوامل اجتماعی، عوامل تخریب مربوط به شیوه ی خاص زندگی ماشینی و عوامل تخریب مستقیم بوسیله ی مردم و حکام دسته بندی میشوند که در جدول زیر مشاهده میشوند:

جدول (۴) - تقسیم بندی عوامل موثر در تخریب بازار کرمانشاه

مانند رطوبت ناشی از آب های زیر زمینی و فاضلاب که هنگام بارندگی به سطح زمین نفوذ می کند	عوامل طبیعی
زلزله و نشست های زمین که به صورت طبیعی یا بر اثر تخریب بناهای اطراف مجموعه به وجود می آیند	
خروج ساکنین قدیمی از بافت و جایگزین شدن مهاجرین جنگ زده و خانوارهای شهری کم بضاعت و عدم توجه به کالبد شهر و مرمت آن در این محدوده موجب فرسودگی های شدید در بخشهای قدیمی شهر شده است و خود آن موجبات فرسودگی فرهنگی را فراهم آورده است،	عوامل اجتماعی
مهاجرت	
در نتیجه ی عدم حضور بازاریان و شهروندان (عدم حیات در بنا) بسیاری از سراها صرفاً تحت عنوان انبار مورد استفاده قرار گرفت و تعدادی از سراها به دلیل رها شدن و متروکه ماندن پس از مدت کوتاهی به فضاهای مخروبه در بازار بزرگ تبدیل گردید	عوامل تخریب مربوط به شیوه ی خاص زندگی ماشینی
مانند تاسیسات بنا از قبیل فاضلاب، کانال کشی و غیره	
تخریب قسمتی از بنا به منظور گسترش شهر	
ایجاد شریان های شهری (خیابان مدرس)	
ساخت و ساز های به رویه در کنار مجموعه بازار	
ارتعاشات ناشی از برخی مشاغل در گذر زمان	عوامل تخریب مستقیم بوسیله ی مردم و حکام

۲-۵. آسیب های موجود در بازار

۱. آسیب های سازه ای پایه طاقها (تراشیدن یا نازک کردن پایه های طاقها که از لحاظ فضایی - سازه ای و بصری نامناسب و خطر ناک بوده موجبات تخریب بنا را فراهم نموده بیشترین تغییرات در ورودی های بازار و به ویژه در بازار طلا فروشی ها اتفاق افتاده است .)
۲. بکارگیری معماری و مصالح نامأنوس با بناهای با ارزش بافت.
۳. عدم هماهنگی معماری و مصالح بناهای اطراف مجموعه.
۴. بکارگیری مصالح نامتجانس و معماری نامناسب جهت عملکردهای جدید همچون سقف با شیروانی روی راسته مسگرها، یا استفاده از سقف های ایرانیت و....
۵. بکارگیری مصالح نامتجانس در کف بازار
۶. بوجود آمدن تجهیزات و تأسیسات شهری نامناسب در این ساختار.
۷. فرسوده بودن و لغزنده بودن پله های بازار به ویژه بازار علافخانه
۸. ازبین رفتن برخی از ورودی های بازار و نامناسب بودن ورودی های موجود
۹. وعدم دعوت کنندگی آنها و همچنین نماهای نوساز ورودی نامناسب و نامطبوع می باشند
۱۰. ریزش سقف و مرمت های غیراصولی انجام شده

۳-۵. مشکلات و موانع وضع موجود بازار کرمانشاه جهت رفع آسیب ها

۱۱. عدم سرمایه گذاری کافی
۱۲. عدم وجود یک قدرت مقتدر برای اجرای برنامه های بهسازی و ساماندهی بازار
۱۳. نبود وضعف مدیریتی در هدایت بازاریان برای ساماندهی بازار
۱۴. وجود پله های بسیار در سطح ورودی های بازار- فرسوده و لغزنده بودن پله های بازار به ویژه بازار علافخانه
۱۵. عدم وجود طراحی ورودی های بازار
۱۶. ناکارآمد بودن سیستم دفع زباله و پاکسازی بهداشتی سطح بازار
۱۷. دشوار بودن تردد معلولین و افراد کهنسال به دلیل شیب و وجود پله های زیاد
۱۸. ایجاد سرریز در فصول بارندگی از چاه فاضلاب بازار و در روزهای گرم ایجاد بوی نامطبوع از آن
۱۹. عدم وجود دستشویی و توالت عمومی به اندازه لازم در بخشهای مختلف بازار
۲۰. وجود خرابه ها و ویرانه های محله علافخانه که محل تجمع جرم و اعتیاد در جوار بازار می باشد
۲۱. بی توجهی سازمان میراث فرهنگی به بازسازی و مرمت محلات مجاور بازا و.....
۲۲. کم عرض بودن ورودی نوساز ابتدای بازار که علاوه بر دشواری رفت و آمد به محلی برای معتادان و جمع آوری زباله تبدیل شده است .
۲۳. مرمت های غیراصولی از طرف سازمان میراث فرهنگی استان
۲۴. عدم مقاومت کافی ابنیه کالبد بازار نسبت به زلزله
۲۵. تردد اتومبیل در بخشی از قسمتهای بازار ایجاد مزاحمت و بسته شدن معابر را باعث می گردد
۲۶. از رونق افتادن عملکردهای درون بازار سنتی
۲۷. وجود مشکل دسترسی و تخلیه بار جهت مغازه های بازار
۲۸. عدم وجود مبلمان و تأسیسات شهری - بهداشتی مناسب و کافی مانند سطل زباله و کیوسک تلفن عمومی در سطح بازار
۲۹. کفسازی نامناسب راسته ها و معابر مجاور بازار
۳۰. عدم دفع صحیح فاضلاب آبهای سطحی در مسیر گذر و راسته ها
۳۱. عدم وجود امکانات دفع حریق و مقابله با آتش سوزی احتمالی

۳۲. ایجاد سد بصری توسط اجناس و کالاهای چیده شده در مسیر و آویز شده

۳۳. عدم وجود روشنایی و سیستم مناسب برق سازی در سطح بازار و نامناسب بودن سیستم روشنایی بازار در شب

۳۴. عدم وجود سیستم آب آشامیدنی بهداشتی

۶. جمع بندی

بازارها از مجموعه‌های معماری و شهرسازی هستند که در مقیاس شهر عمل می‌کنند و در شهرهای کهنسال ایران به عنوان ستون فقرات شهر عمل می‌کنند. بازارها در واقع عناصر بسیار با ارزش معماری هستند، که کشش و جذابیت فراوانی را از خارج به داخل بافت ایجاد می‌کنند. بهتر است چنین مجموعه‌های با کاربری‌های مناسب جدید تلفیق شوند، از این رو نقاط عطف مهمی را به لحاظ کالبدی در بافت می‌آفریند. بازارها رابطه تنگاتنگی با روابط اجتماعی و فرهنگی داشته و باید با روند رشد و توسعه زندگی شهری دیده شود تا یک حفاظت فعال باشد. یک چنین مرکزی برای شهروندانش مانوس و دارای مقیاس انسانی بوده که اغلب از نقطه نظر وجود فعالیت‌های گوناگون نیز غنی است. بازار کرمانشاه به عنوان یکی از بازارهای شناخته نشده معماری ایران می‌باشد که حائز اهمیت است و در مسیر راه مهم بازرگانی که از شهر می‌گذشته، شکل گرفته و دروازه‌ی ورودی شهر پل سید جمعه را به دروازه خروجی شهر چغا سرخ پیوند داده است و در مسیر طولانی خود هر جا که پهنه‌ی همواری بوده خود را گسترش داده و شاخه‌های خویش را به درون بافت پیش رانده است. و دارای اکثریت ریز فضاهاى مختلف یک بازار شاخص می‌باشد.

۷. مراجع

- [۱] پیر نیا، محمد کریم. (۱۳۸۰). "آشنایی با معماری اسلامی ایرانی"، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، چاپ پنجم
- [۲] فلامکی، محمد منصور. (۱۳۷۱). "شکل‌گیری معماری در تجارب ایران و غرب"، نشر موسسه علمی و فرهنگی فضا.
- [۳] فخاری تهرانی، فرهاد. (بی تا). "پل بازارهای تبریز"، کنگره طرح احیای ربع رشیدی و فرهنگ و تمدن ایران عصر ایلخانی.
- [۴] کبیر صابر، محمد باقر. (بی تا). "بازار ایرانی؛ کلان فضای تبادل و تقابل فرهنگ‌ها"، همایش بین المللی رویکرد فرهنگی به جغرافیا؛ جغرافیا بستری برای گفتگوی تمدن‌ها.
- [۵] سرانی، محمد حسین (۱۳۸۹). "تحولات بازارهای ایرانی اسلامی (مطالعه موردی بازار یزد)"، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ش ۲، ص ۲۵-۳۸
- [۶] ایران دوست، کیومرث. (۱۳۸۰). "بررسی اجمالی از روند رشد و توسعه شهر کرمانشاه"، رشد آموزش جغرافیا، ش ۵۸، تابستان ۱۳۸۰.
- [۷] اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کرمانشاه
- [۸] پایگاه خبری تحلیلی اندیشه کرمانشاه، بازار سرپوشیده کرمانشاه در گذر تاریخ و داد و ستدهای آن.
- [۹] باشگاه خبرنگاران - بازار قدیمی کرمانشاه؛ تلفیقی از تاریخ و فرهنگ مردم این دیار، (تاریخ انتشار: ۱۳۹۲/۱/۷)
- [۱۰] اداره کل هواشناسی استان کرمانشاه.
- [۱۱] خبرگذاری میراث فرهنگی، کرمانشاه؛ گام زدن بر پهنه تاریخ ایران، (تاریخ انتشار: ۱۳۹۲/۱/۲۴).

[۱۲] <http://chn.ir/NSite/FullStory/News/?Id=۱۰۴۰۳۲&Serv=۰&SGr=۰>

[۱۳] <http://www.yjc.ir/fa/news/۴۳۲۱۴۳۷>

[۱۴] <http://www.kermanshahmet.ir>

[۱۵] <http://www.ataland.com/City/کرمانشاه>

[۱۶] <http://kermanshah.ichto.ir/Default.aspx?tabid=۵۱۲۰>

[۱۷] <http://kermanshah.ichto.ir/Default.aspx?tabid=۱۵۵۵>

[۱۸] <http://andisheh-kermanshah.ir/index.php/article/۶۲۸>